

dra Navrátilová zdůraznila, že sledovala zvyky a obyčeje při narození a smrti jako svědectví složitosti a pestrosti duchovních představ o životě a místě člověka ve světě. Usilovala o to, aby se jí v rámci podrobného výkladu obřadnosti spjaté s narozením a smrtí podařilo ukázat i její další důležité poslání, že totiž obřadnost a její jednotlivé prvky zajišťovaly integraci společenství tím, že dávaly uzavřený a srozumitelný světonázorový, duchovní a morální rámec vztahům, do nichž lidé ve zlomových obdobích vstupovali.

Alexandra Navrátilová na základě obsáhlé a zevrubné analýzy širokého spektra pramenů podala plastický obraz o představách, postojích, obřadech, obyčejích i pověrách spojených s narozením a smrtí. Charakterizovala jejich strukturu, obsah i funkce, upozornila na jejich společensko-normativní význam a vystihla i jejich lidský smysl. Složitou a mnohvrstevnatou sít obřadů spojených s narozením a smrtí člověka sledovala autorka nejen z pozice etnologie či sociální a kulturní antropologie, ale i v širších společensko-ekonomických souvislostech. Zachytila projevy zániku tradičních institutů jako např. kmotrovství i zánik schopnosti společného prožívání s druhými, stejně jako fakt vytrácení vědomí posvátna narození, umírání a smrti blízkého člověka.

Práce je opatřena vzorným poznámkovým aparátem, rozsáhlým seznamem pramenů a literatury a dokreslující obrazovou dokumentací. Tuto po všech stránkách zdařilou publikaci z pera fundované badatelky přivítají nejen odborníci, ale se zájmem po ní sáhne jistě i laická veřejnost. Pojednávána tematika se týká každého z nás.

Miloslava Turková

Milena Lenderová a kolektiv: Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2002, 198 s.

Mezi řadou publikací věnovaných z různých pohledů ženám a ženské problematice by v žádném případě neměla zapadnout útlá knížka *Eva nejen v ráji* (s podtitulem *Žena v Čechách od středověku do 19. století*), kterou editovala Milena Lenderová. Jedná se o sborník, na němž spolupracovalo jednotlivými studii z rozdílných oblastí svého zájmu a specializace více autorů, přičemž editorka vedle vlastního autorského podílu (kapitola *Dívčí a ženské deníky 19. století* a spoluautorství na studii *Barokní čtenářky: Eleonora a Anna Kateřina Šporkovy, Marie Arnoštka Eggenbergová*) vypracovala zasvěcený úvod a závěrečné slovo.

V úvodním vstupu Milena Lenderová upozornila, že v „českých zemích je vývoj *gender history* opožděný a že dějiny ženy a jejího světa našly až dosud své místo především jako součást každodenní kultury a historické demografie“. A doplnila, že „dějiny ženy vlastně neexistují a postihnout můžeme jen dějiny lidí, dějiny vztahů, do nichž obě pohlaví vstupují a v minulosti vstupovala. *Gender history* se odvíjí od dějin duchovních, dějin každodennosti, dějin mentalit. Nelze ji redukovat na dějiny diskriminace žen.“ A to by měly potvrdit – a také potvrzují – příspěvky jednotlivých autorů.

První studie *Žena evropského středověku v zasetí své doby* od Boženy Kopečkové je věnována několika úvahám o ženách ve středověku s důrazem na českomoravské prostředí. Žena ve středověku měla v podstatě dvě možnosti – zůstat pannou (tj. žít jako svobodná neprovdaná žena) nebo se

jako Kristova snoubenka uzavřít do klášterních zdí – či se stát matkou (tj. vstoupit do manželství a věnovat se domácnosti a rodině při podřízeném postavení vůči muži). Společensky relativně svéprávné postavení přinášel středověké ženě vdovský stav. Způsobem života se od těchto počestných žen odlišovaly nevěstky, které se řadily k lidem na okraji společnosti. Jejich postavení ve středověku nebylo však zcela méněcenné, protože bylo oficiálně podpořeno církví, přičemž se církevní představitelé odvolávali na autoritu sv. Augustina a jeho výrok „Odejmi nevěstky a naplníš vše cizoložstvím.“

Václav Bůžek zpracoval stať *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*, kde se zaměřil na důležité mezníky života aristokrata i na prvky každodennosti v životě jeho rodiny, včetně manželské nevěry a jevů s tím souvisejících. Významné osobnosti z řad vysoké šlechty Polyxeně, rozené z Pernštejna, ovdovělé z Rožmberka a znovu provdané z Lobkovic se věnovala Marie Ryantová (*Polyxena z Lobkovic*). Polyxena představovala v českém prostředí osobnost obdivovanou i zatracovanou, v každém případě se však jednalo o ženu výjimečnou, která svými schopnostmi (krásný zjev, vysoká inteligence i společenská obratnost a vlastní politický úsudek) převyšovala většinu soudobých českých šlechticů. A její jméno zůstává až do dnešních dnů spojeno s darem, který věnovala karmelitánům do kostela Panny Marie Vítězné tj. malou voskovou soškou přivezenou její matkou ze Španělska – známou jako Pražské jezulátko. Příspěvek *Žena a smrt v 16. a 17. století* od Pavla Krále se zabývá několika rovinami fenoménu smrti, s nimiž se mohla šlechtická žena během svého života setkat. V první řadě se jednalo o setkání se smrtí dítěte, které bylo i v materiálně zabezpečeném aristokra-

tickém prostředí vzhledem k obecně vysoké kojenecké a dětské úmrtnosti poměrně časté. Druhé setkání se smrtí nastalo v případě úmrtí manžela, kde hrála žena vdova důležitou roli při pohřebním obřadu. Třetí setkání se pak týkalo již samotného odchodu ženy ze života. Autor srovnává rozdílné mezidobí mezi smrtí a vlastním pohřbem, které se v ženském a mužském světě české a moravské šlechty výrazně lišilo. Smrt mužského příslušníka rodu byla vnímána intenzivněji a období mezi skolem a pohřebním obřadem bylo delší než u ženských úmrtí. Důvodem byla časová náročnost příprav na reprezentativní rozloučení, které stálo na pomezí mezi rodinnou a veřejnou slavností. Naproti tomu smrt ženy nevyžadovala tolik pozornosti celé stavovské společnosti a byla až na výjimky spíše rodinnou událostí.

Spoluautorky Jitka Radimská a Milena Lenderová se zaměřily ve svém příspěvku na téma ženy – čtenářky v době baroka. (*Barokní čtenářky Eleonora a Anna Kateřina Šporkovy, Marie Arnoštka Eggenbergová*). Do jaké míry se v českém prostředí v době baroka rozvíjel vztah k literatuře a literární tvorbě nelze s určitostí říci. Nelze ovšem ani vyloučit existenci české barokní čtenářky, čtenářky pilné a aktivní, která o přečteném přemýšlí, má vlastní názory, umí překládat a interpretovat. A tři takové konkrétní ženy s konkrétními schopnostmi a osudy autorky představily. (Sestry Marie Eleonora /13. 7. 1687–29. 1. 1717/ a Anna Kateřina /13. 4. 1689–19. 5. 1754/, dcery barokního kavalíra hraběte Františka Antonína Šporka a o dvě generace starší Marie Arnoštka, rozená ze Schwarzenbergu /1649–3. 4. 1719/, manželka Jana Kristiána z Eggenbergu.) Vykreslení osobností tří barokních čtenářek doplnil o portrét další ženy Zdeněk Bezecný. V příspěvku *Marie Anna ze Schwarzen-*

bergu podal stručný přehled o peripetiích života ženy z urozené rodiny (otec – hrabě Ota František z Hohenfeldu, matka – Marie Anna z rodu říšských svobodných pánů Stainů z Jettingenu), kterou rodiče provdali v 17 letech za uherského magnáta Pavla Antonína Esterházyho. Po ovdovění se bezdětná Anna Marie provdala za Karla Filipa ze Schwarzenbergu a příběh tohoto harmonického manželství ukazuje podle autora, „že dějiny nejsou jen záležitostí mužů, ale ani hříčkou v rukou žen. Jsou vytvářeny neustálým zápolem mezi *lúskou a povinností*.“

V pořadí poslední statí sborníku je příspěvek Mileny Lenderové *Dívčí a ženské deníky 19. století*. Deník představuje specifický pramen osobní povahy, deníky dívek a mladých žen z 19. století nejsou ovšem jen obrazem prožívané každodennosti, ale nacházíme zde i úvahy o politice, morálce, vlastenectví a otázky po smyslu bytí. M. Lenderová analyzovala dvanáct deníků dívek a žen, které pocházely z řad šlechty, zámožného i nezámožného měšťanstva i z úřednických vrstev. (Hraběnka Marie Františka z Khevenhüllera /1772 až 1824?/, Eleonora Žofie ze Schwarzenbergu /1783–1846/, Gabriela ze Schwarzenbergu /1825–1843/, Marie Lamblová /1820–?/, Anna Lamblová, provdaná Cardová /1836–1919/, Marie Lamblová, provdaná Tomešová, Antonie Čelakovská–Reisová, spisovatelským jménem Bohuslava Rajská /1817–1852/, Veronika Vrbíková, provdaná Mikšíčková /1829–1891/, Zdeňka Havlíčková /1848–?/, Teréza Landhausová, provdaná Nováková /1853 až 1912/, Marie Riegrová, provdaná Červínková /1854–1894/ a Zdenka Braunerová

/1858–1934/) Všechny ženy rozdílných generací a rozdílného materiálního zájmu byly vzdělané, znaly jazyky a uměly samostatně formulovat myšlenky – a to je přivedlo ke psaní deníků. Analyzované deníky žen ze středních a horních vrstev nepředstavují podle autorky zcela pravdivý obraz prožité skutečnosti, ale spíše obraz, který autorka záznamů sama o sobě vytváří. Deník je vždy větší či menší retuší každodenního bytí a vylepšením *image* pisatelky. Proto vypovídá nejen o každodennosti autorek, ale i o jejich snech, tužbách a o mentalitě žen a dívek v 19. století.

V závěrečném slově editorka sborníku Milena Lenderová vysvětlila okolnosti vzniku této práce, která vychází z cyklu přednášek (pod názvem „Dámy na každý pád“) uspořádaného Historickým ústavem Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s českobudějovickým Státním okresním archivem. Tento cyklus měl široký ohlas u veřejnosti, a proto byla výběrem (a doplněním) z přednesených textů připravena publikace zahrnující období od středověku až po 19. století.

Na závěr je třeba dodat, že obdobný ohlas, jaký měl shora zmíněný cyklus přednášek „Dámy na každý pád“ mezi posluchači, bude mít zcela jistě i publikace „Eva nejen v ráji“ mezi čtenářstvem. A to nejen proto, že „smysl a směr dávají dějinám lidé, ženy i muži s konkrétní tváří a se schopností zanechat nepominutelné svědectví o vlastním životě jako součásti života veřejného“.

Miloslava Turková